

M I S C E L L A N E A

WOJCIECH BARAN-KOZŁOWSKI *

WOKÓŁ POCZĄTKÓW FUNDACJI KLASZTORU CYSTEREK W OŁOBOKU

Fala wielkiego zainteresowania średniowieczną historią zakonów na ziemiach polskich, mimo upływu lat i zmian pokoleniowych zachodzących w środowisku mediewistów, wciąż nie przemija. Jest to w polskiej mediewistyce wręcz temat “dyżurny” bez mała już od stu pięćdziesięciolecia. Trzeba jednak przyznać, że przesuwają się środki ciężkości zainteresowania badaczy – coraz częściej zwraca się obecnie uwagę na życie wewnętrzne konwentów, ich funkcjonowanie w społeczności lokalnej oraz ogólnie pojętą duchowość monastyczną, marginalizując nieco klasyczne badania nad fundacjami i początkami poszczególnych klasztorów¹. Niesłabnące zainteresowanie dotyczy

* Autor jest stypendystą Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej.

¹ Z ważniejszych ostatnich prac tego nurtu wymienimy: M. D e r w i c h, *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1992; tenże, *Monastycyzm benedyktynski w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*, Wrocław 1998; G. W ą s, *Klasztory franciszkańskie w miastach śląskich i górnołużyckich XIII-XVI wieku*, Wrocław 2000; M. M a c i s z e w s k a, *Klasztor bernardyński w społeczeństwie polskim 1453-1530*, Warszawa 2001; A. S z u l c, *Klasztory franciszkańskie w średniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 2001; a także zbiory artykułów posesyjnych: *Klasztor w kulturze Polski średniowiecznej*, Opole 1995; *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, Opole-Wrocław 1996; *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, Wrocław-Opole 2000; por. także M. D e r w i c h, *Stan i potrzeba badań nad wspólnotami monastycznymi*

także, chyba najbardziej wyeksploatowanego poznawczo, zakonu cystersów. Efektem tego są kolejne artykuły, rozprawy, dysertacje, odbywane cyklicznie sesje naukowe² i wreszcie podsumowujące dotychczasowy stan wiedzy syntezy³. Pomimo lat studiów także w badaniach cystersologicznych nie sposób jednak raz po raz nie wrócić do klasycznych pytań o okoliczności powstania i datę fundacji poszczególnych konwentów. Dotychczasowe rozwiązania są bowiem często niepewne i nadal wzbudzają kontrowersje wśród badaczy. Spowodowane jest to rzeczą jasną niezwykle skromną podstawą źródłową, jaką dysponuje badacz przełomu XII i XIII w. na ziemiach polskich, a więc okresu, w którym interesujące nas procesy miały miejsce.

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom, powtórnej weryfikacji podano ostatnio dostępne przekazy źródłowe, oświetlające początki dwóch klasztorów Wielkopolskich: Łądu nad Wartą oraz Ołoboku⁴. Przypadek fundacji Władysława Odonica, w ostatnich latach ponownie skrupulatnie zanalizowanej z różnych stron przez Gerarda Kucharzkiego, wart jest jednak dalszego zainteresowania⁵. Zaproponowana przez autora chronologia procesu fundacyjnego, odtworzona w oparciu o analizę zachowanych dokumentów, budzi pewne zastrzeżenia. Zachodzi więc potrzeba ponownego zmierzenia się z dostępnymi przekazami.

w *Polsce średniowiecznej*, NP. t. 89: 1998, s. 5-65, gdzie omówienie współczesnych tendencji.

² *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce*, Poznań 1987; *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, Poznań 1992; *Dzieje, kultura artystyczna i umysłowa polskich cystersów od średniowiecza do końca XVIII wieku*, NP. t. 83: 1994; *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. 900 lat Zakonu Cystersów. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze OO. Cystersów w Krakowie-Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Cystersów*, Poznań 2000; *Cystersi na Kujawach i na Pomorzu*, NP. t. 96: 2001.

³ Stan badań nad konwentami męskimi podsumowuje monumentalny *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1-2, Poznań 1999.

⁴ T. J u r e k, *Dokumenty fundacyjne opactwa w Łądzie*, Roczniki Historyczne 66 (2000), s. 7-52; G. K u c h a r s k i, *Początki klasztoru cysterek w Ołoboku*, w: *Cystersi w społeczeństwie*, s. 314-338.

⁵ G. K u c h a r s k i, *Początki klasztoru*; tenże, *Immunitety klasztoru cysterek w Ołoboku do końca XIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 52 (2000), z. 1-2, s. 197-208; tenże, *Klasztor cysterek w Lubnicach nad Prosną*, NP. t. 97: 2002, s. 65-87.

Tekst dokumentu fundacyjnego Władysława Odonica nie zachował się niestety do dziś w oryginale. Znamy go jedynie z kopii transumptu sporządzonego przez księcia Przemysła II 28 grudnia 1292 r.⁶, transumowanego wraz z dwoma innymi przywilejami dla tego klasztoru (podrobionym nadaniem Przemysła I i dokumentem Bolesława Pobożnego z rzekomo 11 maja 1253 r.) przez Władysława Łokietka 1 stycznia 1329 r.⁷ W transumpcie Przemysła II tuż pod nadaniem Odonica znajdują się sfałszowane nadanie Wierzbicy Klemensica oraz autentyczne arcybiskupa Henryka Kietlicza. Streszczenie dokumentu Władysława Odonica zachowało się ponadto w bulli papieża Mikołaja IV z 22 września 1291 r.⁸ Tekst dokumentu fundacyjnego przechował się także w *Rocznikach* Jana Długosza, który oparł się już na wspomnianym transumpcie Przemysła II⁹. Przekaz XV-wiecznego dziejopisa wykorzystał następnie jego wielki kontynuator Maciej z Miechowa¹⁰. Oprócz dokumentów, w dyskusji nad początkami klasztoru w Ołoboku, wykorzystywano także nowożytnie źródła cysterskie: *liber mortuorum* z klasztoru w Paradyżu¹¹, kronikę klasztoru w Byszewie autorstwa Adama z Szadka¹² oraz dwa katalogi klaszto-

⁶ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. I. Z a k r z e w s k i, t. II, Poznań 1878, nr 711; sam dokument Odonica, tamże, t. I, nr 81.

⁷ Tamże, t. I, nr 311; t. II, nr 1095.

⁸ Tamże, t. II, nr 675.

⁹ I. D ł u g o s s i, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 5-6, Varsaviae 1973, s. 218-219.

¹⁰ M a c i e j z M i e c h o w a, *Chronica Polonorum*, Cracoviae 1521, [reprint: Kraków 1986], s. CXXI.

¹¹ APP Cystersi-Paradyż, syg. 15, Catalogus defunctorum fratrum parentum ac familiarum, series abbatum, numerus professorum, conscriptio confratrum et consorum Paradisiensium, k. 186.

¹² Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, rkp. nr 134, *Annalium coenobii Byssoviensis seu Coronoviensis sacri ordinis cisterciensis dioecesis wladislaviensis in terra Cuiaviae in consino dominatus Bydgostiensis et Maioris Poloniae situati*, t. I, k. 58. Adam z Szadka, jak sam zaznacza, opierał się na *Chronica Polonorum* Macieja Miechowity, który przekazał rok 1213 (k. 121). Podaje jednak przy tym też inną tradycję, wg której fundacji dokonano w 1211: *Annus Christi 1213. Sanctimonialium Cisterciensium monasterium in Olobok constituit Wladislaus dux Calissiensis, ducis Ottonis filius, Sputator cognominatus die 13 Novembris certasque ei villas attribuit (...) Henricus quoque archiepiscopus dictus Kietlicz dux Bieruensis ordinis Minorum Silesita ecclesiam ibi consecrans ad petitionem Vladislai de consensu sui Capituli decimas archiepiscopales in villis inter flumina Olobok et Baricz inclusis donavit. Postmodum*

rów cysterskich, znajdujące się w rękopisie podprzeora wągrowieckiego Łukasza z Borku¹³.

W dotychczasowej dyskusji nad początkami klasztoru w Ołoboku zainteresowanie badaczy koncentrowało się wokół określenia czasu spisania dokumentu fundacyjnego oraz ustalenia pierwotnego uposażenia konwentu. Z zagadnieniami tymi wiązał się nierozdzielnie także problem autentyczności dokumentu Władysława Odonica. W niniejszym artykule zajmę się jedynie odtworzeniem chronologii procesu fundacyjnego ołobockiego konwentu, pomijając na razie inne kontrowersyjne zagadnienia.

W sprawie najbardziej nas interesującego problemu czasu fundacji wyodrębniły się dwa stanowiska. Według pierwszego, zapoczątkowanego przez Franza Wintera a opierającego się na dacie konsekracji klasztornej kościoła zawartej w nadaniu arcybiskupa Henryka Kietlicza, ołobocki konwent ufundowano 20 października 1213 r.¹⁴ Za datą tą opowiedział się następnie szereg badaczy poczynając od S. Karwowskiego¹⁵, poprzez J. Nowackiego¹⁶, J. Kłoczowskiego¹⁷, G. Labudę¹⁸, J. Krzyżaniakową¹⁹, A. Wędzkiego²⁰ aż po M. Daniluk²¹ i M. Borkowską²². Już jednak T. Warmiński postanowił przesunąć moment fundacji klasztoru na 1211 r., dając tym samym pierwszeństwo informacji zapisanej w cysterskich katalogach z XVII wieku²³.

Wierzbęta filius Clementis militis eidem contulit 4 villas (...) Et huic aliqui attribuit monasterii foundationem anno 1211 et Wladislauo duci consummationem anno 1234.

¹³ Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, rkp. nr 151, Miscellanea do historii Cystersów w ogólności, w szczególności zaś do historii klasztoru wągrowieckiego tegoż zakonu.

¹⁴ F. W i n t e r, *Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands*, t. II, Gotha 1871, s. 30.

¹⁵ S. K a r w o w s k i, *Klasztor PP. Cystersów w Ołoboku*, Rozprawy PTPN 26(1899), s. 6.

¹⁶ J. N o w a c k i, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. II, Poznań 1964, s. 775.

¹⁷ J. K ł o c z o w s k i, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce*, t. I, Średniowiecze, Kraków 1966, s. 419.

¹⁸ G. L a b u d a, *Życie polityczne XII-XV w.*, w: *Dzieje Wielkopolski*, t. I, Poznań 1969, s. 275.

¹⁹ J. K r z y ż a n i a k o w a, *Rozwój kultury w XII-XV w.*, w: tamże, s. 336.

²⁰ A. W ę d z k i, *Władysław Odonic*, w: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa 1981, s. 831.

²¹ M. D a n i l u k, *Cysterki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. III, Lublin 1979, s. 720.

²² M. B o r k o w s k a, *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*, Tyniec 1989, s. 82.

²³ T. W a r m i ń s k i, *Urkundliche Geschichte des ehemaligen Cistercienser-Klosters Paradies*, Meseritz 1886, s. 18, 38.

Tropem tym podążył również główny monografista ołobockiego konwentu H. Likowski²⁴, a także późniejsi badacze: Z. Kaczmarczyk²⁵, R. Rosin²⁶, H. Łowmiański²⁷, A. M. Wyrwa²⁸ oraz wspomniany już G. Kucharski²⁹.

Niewątpliwie nawet późne katalogi zakonne są cennym źródłem często bardzo dobrze uzupełniającym niedostatki dokumentowej podstawy³⁰. Korzystać jednak należy z nich bardzo ostrożnie, a wszelkie wnioski – jak zobaczymy w dalszej części artykułu – wyciągać dopiero po przeprowadzeniu gruntownej krytyki źródłowej.

W swych pracach G. Kucharski, idąc za H. Likowskim i R. Rosinem, dowodzi, że klasztor w Ołoboku ufundował Władysław Odonic wystawiając dokument fundacyjny z datą 1 listopada 1211 r., przy czym sam dokument spisano najprawdopodobniej w Kaliszu, co ma wynikać z analizy listy świadków, w skład której weszły osoby związane z tamtejszą kapitułą kolegiacką: proboszcz Bodo, dziekan Wit oraz proboszcz kapituły poznańskiej Gerard. Dwa lata później przy okazji konsekracji nowo wybudowanego konwentu miano dokonać dalszego uposażenia klasztoru. Efektem tego było wystawienie przez arcybiskupa Henryka Kietlicza dokumentu z dnia 20 października 1213 r. Następnie na podstawie obu tych dokumentów cysterki w 1292 r. sporządziły falsyfikat, rozszerzony o fikcyjne nadanie 4 wsi przez Wierzbę Klemensica, który przedstawiły do zatwierdzenia Przemysłowi II w grudniu 1292 r. Wcześniej, we wrześniu 1291 r., cysterki przedłożyły jednak przechowywany w swoim archiwum au-

²⁴ H. L i k o w s k i, *Najdawniejsze dzieje klasztoru cysterek w Ołoboku (1211-1292)*, „Sprawozdania PAU” 26 (1921), z. 7, s. 5-9.

²⁵ Z. K a c z m a r c z y k, *Immunitet sądowy i jurysdykcja poimmunitetowa w dobrach Kościoła w Polsce do końca XIV wieku*, Poznań 1936, s. 253 i n.

²⁶ R. R o s i n, *Ziemia wieluńska w XII-XVI w. Studia z dziejów osadnictwa*, Łódź 1961, s. 14 i n.

²⁷ H. Ł o w m i a ń s k i, *Początki Polski. Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, t. VI, cz. 1, Warszawa 1985, s. 446. przyp. 1040.

²⁸ A. M. W y r w a, B. K u c h a r s k i, *Szlak cysterski w Wielkopolsce*, Poznań 1996, s. 17.

²⁹ G. K u c h a r s k i, *Początki klasztoru*, s. 324 i n.

³⁰ O znaczeniu cysterskich katalogów i ich specyfice zob. L. J a n a u s c h e k, *Origines Cistercienses*, t. I, Vindobonae 1877, s. XIII i n., por. też ostatnio T. J u r e k, *Dokumenty fundacyjne*, s. 32 i n.

tentyk Władysława Odonica z 1 listopada 1211 r. do zatwierdzenia papieżowi Mikołajowi IV.

Zaproponowana chronologia procesu fundacyjnego nie wytrzymuje jednak konfrontacji ze źródłami. Koronnym argumentem zwolenników cofania czasu ołobockiej fundacji do 1211 r. są zapiski z nowożytnych źródeł cysterskich. Ilość dochowanych przekazów nie może nas jednak mylić. Wszystkie one opierają się bowiem na katalogu przeora wągrowieckiego Zygmunta Strychowskiego z 1613 r.³¹, z którego bez wątpienia korzystał Łukasz z Borku, a zapewne także Adam z Szadka³². Informacje Zygmunta Strychowskiego zasługują rzecz jasna na baczna uwagę, ponieważ jak podaje Łukasz z Borku, swój katalog opracował on na podstawie oryginalnych dokumentów fundacyjnych z wyjątkiem klasztorów w Wąchocku i Koprzywnicy: (...) *Vahocensi et Copriunicensi exceptis, vidit suis oculis originalia privilegia p. Sigismundus Strychowsky, ex cuius libello haec descripta. Hoc, idem dicit, de tabula edita monasteriorum fidelissime descripta esse. 1619 18 Martii ab eo dictum mihi*³³. Jak dowiadujemy się za pośrednictwem dzieła Łukasza z Borku, w katalogu Strychowskiego znajdowała się precyzyjna data fundacji ołobockiego konwentu: *Olobocense d(ioecesis) Gnesnensis fundatum per Wladislaum sputatorem, filium Odonis ducis Calissiensis, de anno Domini 1211 Calendas Novembris sub Innocentio papa, Valtero abbate Sueciae et fratre Martino praepositae Trebnicensi*³⁴. Czy data ta musi odpowiadać dacie jaka znajdowała się na dokumencie Władysława Odonica, jak chcą zwolennicy cofania o dwa lata wstecz ołobockiej fundacji? W moim przekonaniu z pewnością tak nie jest. Nie mamy przecież żadnego dokumentu mówiącego o fundacji klasztoru w Ołoboku no-

³¹ *Katalog archiwum opactwa cystersów w Mogile*, opr. K. K a c z m a r c z y k, G. K o w a l s k i, Kraków 1919, s. 228, rkp. nr 587.

³² T. W a r m i ń s k i, *Urkundliche Geschichte des ehemaligen Cistercienser Kloster Paradies*, Meseritz 1886, s. 18.

³³ Uwaga napisana na wewnętrznym marginesie rękopisu *Miscellanea do historii Cystersów w ogólności, w szczególności zaś do historii klasztoru wągrowieckiego tegoż zakonu*, Biblioteka Raczyńskich, rkp. nr 151, k. 27. Dwie strony dalej Łukasz z Borku wymienia w swym katalogu klasztorów cysterskich Ołobok pod rokiem 1211, ibidem, k. 28.

³⁴ *Tabula Omnium Monasteriorum monialium, quae nunc extant id est de Anno Domini Millesimo sexcentesimo decimo quarto*, w: *Miscellanea*, k. 19 v.

szącego datę przed 20 października 1213 r., kiedy to miała miejsce konsekracja tamtejszego kościoła i nadanie uczynione przez arcybiskupa Henryka Kietlicza. Podobnie żadne dowody pośrednie nie przemawiają w sposób jednoznaczny za datą wcześniejszą. W sytuacji takiej wypada szczególnie bacznie przyjrzeć się samej dacie przekazanej przez katalog Zygmunta Strychowskiego.

Uważnemu obserwatorowi przynajmniej powinna nasunąć się myśl, że data ta mogła powstać w wyniku mechanicznego błędu, jaki mógł popełnić Zygmunt Strychowski podczas przepisywania jej z dyplomu Władysława Odonica, gdzie najpewniej było zapisane: *Anno Domini 1213 11 Kalendas Novembris*. Znając technikę pracy średniowiecznych, czy nowożytnych kopistów łatwo wyobrazić sobie sytuację, w której ostatnie dwie cyfry daty rocznej mogły się złączyć z datą dzienną. Datacja taka daje dzień 22 października 1213 r., co dobrze koresponduje z datą konsekracji ołobockiego kościoła przekazaną przez transumpt Przemysła II – 20 października 1213 r.³⁵. Czyż zatem nie lepiej przyjąć możliwość prostej pomyłki dokonanej przez działającego mechanicznie autora zestawienia kalendarium fundacji poszczególnych klasztorów cysterskich na ziemiach polskich, niż zawierzać później, niczym innym nie popartej tradycji? Wydaje się, że więcej przemawia już w tej chwili za opcją pierwszą.

Dodatkowym argumentem świadczącym za rokiem 1213 jest zapis tego wydarzenia w kronice Macieja z Miechowa i historia jego późniejszej recepcji. Kronikarz ten datuje to wydarzenie właśnie na ten rok. Pisząc w początkach XVI w. opiera się przy tym wyraźnie na *Rocznikach* Jana Długosza³⁶, dokonując jednak kilku charakterystycznych modyfikacji, z najważniejszą zmianą polegającą na przesunięciu informacji o nadaniu wsi Staw przez Władysława Odonica tuż za wyliczeniem poprzednich nadań tego władcy³⁷. Istnienie tej zmiany wraz z

³⁵ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, nr 81.

³⁶ O źródłach Macieja z Miechowa zob. zvl.: A. B o r z e m s k i, *Kronika Miechowitz (Rozbiór krytyczny)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności Wydział Historyczno-Filozoficzny” 26 (1891), s. 1-200; L. H a j d u k i e w i c z, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960; por. też L. H a j d u k i e w i c z, *Maciej z Miechowa zwany Miechowitą (ok. 1457-1523)*, PSB, t. 19, Wrocław 1974, s. 28-33 gdzie dalsza literatura.

³⁷ *Anno domini Millesimo ducentesimo tredecimo, Wladislaus Othonis dux Kalisiensis, tredecimo kalendas Nouembris monasterium sanctimonialium in Olobok ordinis Cisterciensis diocesis Gneznensis fundavit. Pro dote assignans ei uillas Olo-*

kilkoma innymi, już mniej istotnymi odmiankami pozwala nam stwierdzić z całą pewnością, iż to właśnie na przekazie Macieja z Miechowa Łukasz z Borku oparł bezpośrednio zapiskę o fundacji Ołoboku w swoim drugim katalogu klasztorów cysterskich: *Nota 12. Anno domini Wladislaus Othonis dux Calissiensis Kalendis novembris monasterium sanctimonialium in Olobok dioecesis Gneznensis fundavit pro dote assignans ei villas Olobok, Dikadlowo, Zydowo, Pole, Wrosle, Rablawi et contulit villam eidem Staw a filiis Laurentii Dobrogostio et Czessacho pro tribus villis Chosinino, Golikowo et Pienyastkowo commutatam. Item Wierzbientha filia Clementis militis eidem monasterio contulit quatuor villas videlicet Conarovo, Grzybowo, Myslakowo et Druskowo. Henricus autem archiepiscopus Gneznensis consecrans basilicam in Olobok ad petitionem ducis Wladislai contulit prefato monasterio decimas archiepiscopalis de consensu sui Capituli in villis inter flumina Olobok et Baricz inclusis*³⁸. Cysterski kronikarz dokonał jednak jednej istotnej zmiany, a mianowicie opuścił podaną przez Miechowitę datę fundacji, zastępując ją datą dzienną z katalogu Zygmunta Strychowskiego. W ten sposób "poprawił" przekaz XVI-wiecznego kronikarza, tak by zgadzał się on z katalogiem zamieszczonym w tym samym kodeksie 5 stron wcześniej. Poczynaniem Łukasza z Borku nie możemy się dziwić, był on przecież przeświadczony, iż Zygmunt Strychowski opracował swój katalog na podstawie dokumentów oryginalnych.

W świetle naszych ustaleń wynikałoby, że właściwy dokument fundacyjny wystawiono dwa dni po konsekracji ołobockiego kościoła dokonanej, jak dowiadujemy się z transumptu Przemysła II, w niedzielę 20 października 1213 r. (*anno MCCXIII Kalendas Novembris*

bok, Tikadlowo, Zidowo, Pole, Wrosle, Rablawy. Et contulit eidem villam Staw, a filiis Laurentii Dobrogostio et Czessacha, pro tribus uillis Chotinino, Golikowo et Pienyastkowo commutatam. Item Virzbyatha filius Clementis militis, eidem monasterio contulit quatuor uillas videlicet Conarowo, Grzybowo, Myslakowo et Druskowo. Henricus autem Archiepiscopus Gneznensis consecrans basilicam in Olobok, ad petitionem ducis Wladislai contulit praefato monasterio decimas Archiepiscopales de consensu sui Capituli in villis inter flumina Olobok et Baricz inclusis, M a c i e j z M i e c h o w a, Chronica Polonorum, Cracoviae 1521 [reprint: Kraków 1986], s. CXXI.

³⁸ *Miscellanea*, k. 22.

XIII) przez arcybiskupa Henryka Kietlicza³⁹. Czy jest to możliwe? Najlepiej będzie można przekonać się o tym odtwarzając kolejne etapy powstania oryginału dyplomu z października 1213 r. Jak wiadomo, proces wygotowania dokumentu, zwłaszcza dyplomu fundacyjnego, był długotrwały. Tak było zapewne i w tym przypadku. Po wstępnych zabiegach, które nie będą nas tutaj interesować, nastąpiło spisanie czystopisu książęcego nadania, ale jeszcze bez listy świadków. Gdzie miało to miejsce, trudno jednoznacznie rozstrzygnąć. G. Kucharski opowiedział się za Kaliszem, choć oczywiście odnosił to wydarzenie do 1211 r. Tak mogło być także w 1213 r, choć sama tylko obecność w testacji duchownych z kapituły kaliskiej nie uprawnia nas w żadnym razie do przenoszenia miejsca czynności prawnej w pobliże ich siedziby. Duchowni ci towarzyszyli z pewnością kaliskiemu księciu i arcybiskupowi gnieźnieńskiemu w tak doniosłym wydarzeniu, jakim była konsekracja nowego kościoła i wprowadzenie konwentu. Tak więc przyjąć wypadnie raczej, że to już na miejscu w Ołoboku dopisano przynajmniej listę świadków, jeśli nie wygotowano całego czystopisu (urwanego jednak na razie na tejsze testacji). Miało to miejsce zapewne niewiele wcześniej, być może w przeddzień konsekracji tamtejszego kościoła. Następnie, w wyniku prowadzonej w międzyczasie pertraktacji kaliskiego księcia z Dobrogostem synem Wawrzyńca, w skutek której Odonic wszedł w posiadanie wsi Staw, dopisano do opatrzonego już listą świadków czystopisu, nadanie tejsze wsi. Dopisek ten zamknięto informacją o konsekracji ołobockiego kościoła przez obecnego na miejscu arcybiskupa Kietlicza 20 października 1213 r. Co istotne, we fragmencie tym w pierwszej osobie wymieniono księcia kaliskiego (*ducatus nostri [tj. Władysława Odonica - przyp. WBK] post Kalisiensis castris acquisitionem anno sexto currente*)⁴⁰, co dowodzi, że pochodzi on z dokumentu Odonica, a nie Kietlicza.

Nazajutrz po konsekracji, zgodnie ze zwyczajem, nastąpiło wprowadzenie mniszek do konwentu. Przypuszczenie to potwierdza fakt, że 21 października wypadało święto św. Urszuli i 11 tysięcy Dziewic, które odgrywało duże znaczenie w życiu niemieckich konwentów

³⁹ *Consecrata est autem prenominata basilica a prefato archiepiscopo Henrico ab Incarnatione dominica anno MCCXIII Kalendas Novembris XIII, Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. I, nr 81.*

⁴⁰ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, nr 81.*

cysterki. Jak zwraca uwagę H. Likowski, kult tego święta dotarł niewiele wcześniej z Pforty do Trzebnicy wraz z relikwiami 11 tysięcy Dziewic⁴¹. Biorąc pod uwagę, że klasztor w Ołoboku był filią klasztoru trzebnickiego, wybór tego święta na moment wprowadzenia mniszek do nowego konwentu był jak najbardziej uzasadniony. Mamy zresztą dwa przykłady z XIII w. świadczące, iż to właśnie w dzień święta św. Urszuli następowało niekiedy obejmowanie nowo konsekrowanych konwentów przez cysterki. Fakt ten miał miejsce 21 października w westfalskim Fröndenbergu oraz podpoznańskich Owińskach⁴².

Dzień po wprowadzeniu cysterki do klasztoru, gdy ucichło zamieszanie związane z obejmowaniem przez nie nowej siedziby, powrócono do prac nad dokumentem. To właśnie wtedy dopisano najpewniej w wolnym miejscu pod dyplomem, sporządzone w formie obiektywnej, nadanie arcybiskupa Henryka Kietlicza: *Ego Henricus predictus Polonie archiepiscopus prenominatam consecrans ecclesiam, beneficia decimarum ei assignavi de villis que sunt incluse inter Olobok et Baricz (...)*⁴³. Jak wiadomo taki zabieg nie był niczym wyjątkowym. Dokument w takiej postaci zaopatrzono najpewniej w datację odnoszącą się już do całości nadania: zarówno arcybiskupiego, jak i książęcego. I to właśnie ta data (22 październik 1213 r.) – choć w zniekształconej formie – trafiała do nowożytnych katalogów cysterskich.

Jakie były dalsze losy dokumentu? Zapewne trafił on do skarbca klasztorowego, w którym spoczywał spokojnie aż do końca XIII w. Wtedy sięgnięto do niego by sporządzić suplikę, w oparciu o którą ołobockie cysterki postarały się w 1291 r. o uzyskanie papieskiego zatwierdzenia swego majątku. W suplicie tej zamieściły jedynie – i to w streszczeniu, choć oddającym dokładnie całość książęcego uposażenia – nadanie Władysława Odonica, pomijając zupełnie dziesięciny

⁴¹ H. Likowski, *Początki klasztoru*, s. 50; G. Kucharski, *Początki*, s. 328.

⁴² J. Linneborn, *Die westfälischen Klöster des Cistercienserordens bis zum 15 Jahrhundert*, w: *Festgabe enthattet vornehmlich, vorreformationsgeschichtliche Forschungen Heinrich Finke gewidmet*, Münster 1904, s. 265; H. Likowski, *Początki klasztoru*, s. 50; T. Jurek, *Owieńska, opactwo cysterki*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, Poznań 1997, t. 3, s. 540 i przyp. 4, który dokument z XI 1252 r. datuje na 2 dzień tego miesiąca, co dodatkowo potwierdza zdanie H. Likowskiego o wprowadzeniu konwentu 21 X 1252 r.; por. też G. Kucharski, *Początki klasztoru*, s. 328.

⁴³ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, nr 81.

otrzymane od arcybiskupa Kietlicza. Fakt ten w dotychczasowej dyskusji wykorzystywany był jako argument przemawiający przeciw autentyczności dokumentu Odonica. Nic bardziej błędnego. Przecięż jak donosi Jan Długosz, następca Kietlicza, arcybiskup Wincenty, cofnął niebawem nadanie swego poprzednika: (...) *Vincentius, successor suus, donationem illam, ut erat enormis, et irritavit et revocavit*⁴⁴. Tak więc ołobockie mniszki, nie mając już od dawna praw do dziesięcin ofiarowanych im w 1213 r., nie tylko nie chciały, ale nawet nie mogły pisać o nich w suplicie skierowanej do papieża. W roku następnym natomiast, cysterki przedłożyły księciu wielkopolskiemu Przemysławowi II do zatwierdzenia już falsyfikat zawierający całość uposażenia z 1213 r., rozszerzony o fikcyjne nadanie Wierzbicy Klemensica. Fragment ten wplotły pomiędzy opis dóbr otrzymanych od kaliskiego księcia a część mówiącą o przywilejach ekonomicznych, rozbijając tym samym jeszcze bardziej strukturę dokumentu.

Sumując stwierdzam, że proces ostatecznego wygotowania dokumentu fundacyjnego dla klasztoru w Ołoboku miał miejsce w październiku 1213 r. i trwał kilka dni. Jego ukończenie miało miejsce 22 października 1213 r., już dwa dni po konsekracji tamtejszego kościoła, kiedy to dopisano w wolnym miejscu nadanie arcybiskupa Henryka Kietlicza. Data ta trafiła do cysterskich katalogów, gdzie z czasem w wyniku błędu kopisty uległa zniekształceniu dając dzień 1 listopada 1211 r. Na oryginale dokumentu Władysława Odonica pozostała zaś jedynie data konsekracji ołobockiego kościoła (20 październik 1213 r.), która została przekazana przez późniejszy transumpt Przemysła II.

⁴⁴ J. Długosii, *Catalogus archiepiscoporum gnesnensium*, w: *Joannis Długossii senioris canonici cracoviensis opera*, ed. I. Polkowski, Ż. Pauli, Cracoviae 1887, s. 351.

WOJCIECH BARAN-KOZŁOWSKI

Dating the foundation of the Cistercian Nunnery at Ołobok

Summary

This article attempts to establish the precise date of the foundation of the Cistercian nunnery at Ołobok. So far historians have pointed to either 1211 or 1213. This divergence is the consequence of the loss of Władysław Odonic's original grant. We know it only from a copy of a transumpt compiled for by Duke Przemysł II on 28 December 1292, copied with other privileges conferred on that monastery by King Władysław Łokietek on 1 January 1329. In Przemysł II's transumpt the record of Odonic's grant is followed two endowments, one forged, made in the name of Wierzbęta Klemensic, and the other one authentic and dated (20 October 1213) signed by Archbishop Henryk Kietlicz. This inquiry into the beginnings of the nunnery at Ołobok also makes use of some later Cistercian sources, eg. *Liber mortuorum* from the Paradyż monastery, Adam of Szadek's chronicle of the Byszewo monastery and two Cistercian inventories from the MS of the deputy prior of Wągrowo Łukasz of Borek. They, too, assign two different dates to the foundation of the Ołobok monastery, 1 November 1211 (Zygmunt Strychowski's inventory; other 17th century Cistercian inventories merely mention the year date 1211) and 20 October 1213 (the date of Archbishop Kietlicz's endowment).

The simplest way of accounting for this inconsistent reference in the written records is to surmise that Zygmunt Strychowski must have made a mistake while copying the text of the original foundation charter. It is entirely plausible that *anno Domini 1211 Calendas Novembris* in the inventory was derived from the date *Anno Domini 1213 11 Kalendas Novembris*, as it must have been entered in the original. That date notation translates into 22 X (October) 1213, ie. the exact date of the consecration of the Ołobok church as recorded by Przemysł II's transumpt. We may therefore suggest the following sequence of events. The foundation charter of the Ołobok monastery may have taken a few days to write in October 1213; was probably ready by 22 X 1213, ie. two days after the consecration of the Ołobok church, marked by Archbishop Kietlicz's grant. In later Cistercian inventories that date appears distorted, as 1 XI 1211. The date of the consecration of the Ołobok church (20 October 1213) must have been the only date left in Władysław Odonic's original document; it was then copied and passed on by the transumpt of Przemysł II.

Translated by A. Branny